

KUML 1982
-83

KUML¹⁹⁸² -83

ÅRBOG FOR
JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

With Summaries in English

Jysk Arkæologisk Selskab, Århus 1984

OMSLAG: Tybrind vig, dekoration på åreblad.

Udgivet med støtte af Statens humanistiske Forskningsråd

Redaktion: Poul Kjerum

Tilrettelæggelse og omslag: Flemming Bau

Special-Trykkeriet Viborg a-s

Skrift: Baskerville 11 pkt.

Papir: Stora G-point 120 gr.

Copyright 1984 by Jysk Arkæologisk Selskab

ISBN 87-00-86503-3

ISSN 0454-6245

INDHOLD/CONTENTS

<i>Olaf Olsen: Elna Møller. Worsaae-Medaillen</i>	7
Elna Møller. The Worsaae-Medal	9
<i>Søren H. Andersen: Mønstrede åreblade fra Tybrind vig</i>	11
Patterned oar blades from Tybrind vig	28
<i>Jens Jeppesen: Funktionsbestemmelse af flintredskaber.</i>	
Slidsforsanalyse af skraber fra Sarup	31
Determination of flint implement function. Wear analysis of scrapers from Sarup	56
<i>Torsten Madsen og Jens Erik Petersen: Tidlig-neolitiske anlæg ved Mosegården.</i>	
Regionale og kronologiske forskelle i tidligneolitikum	61
Early Neolithic structures of Mosegården, eastern Jutland. Regional and chronological differences in the Danish Early Neolithic	111
<i>Klaus Ebbesen: Yngre neolitiske tap-stridsøkser. Nyt lys på enkeltgravstiden</i>	121
Younger Neolithic shaft-tongued battle axes. New light on the Single Grave Culture	133
<i>Peter Rowley-Conwy: Bronzealderkorn fra Voldtofte</i>	139
A new sample of carbonized grain from Voldtofte	147
<i>Karin Levinsen: Jernets introduktion i Danmark</i>	153
The introduction of iron to Denmark	164
<i>Erling Benner Larsen: Værktøjsspor/På sporet af værktøj. Identifikation og dokumentation af værktøjsspor, – belyst ved punselornamenterede genstande fra Sejlflod</i>	169
Tracing the tools by their traces. Identification and documentation of tool traces – illustrated through punch-decorated objects from the Early Germanic Iron Age	179
<i>Helge Brinch Madsen og Leif Chr. Nielsen: Nørre Vosborg. En kvindegrav fra ældre vikingetid</i>	181
Nørre Vosborg. A woman's grave from the Early Viking Period	194
<i>Lise Bender Jørgensen: Tekstilerne fra Nørre Vosborg</i>	197
The Textiles from Nørre Vosborg	202
<i>Erling Johansen og Aslak Liestøl: Kong Haralds »mishandlede« Jellingsten</i>	205
King Harald's "mishandled" Jelling Stone	211
<i>Johan Lange: Danmarks bod (TanmarkaR böt). Et nyt tolkningsforsøg</i>	213
TanmarkaR böt. A new interpretation	218
<i>Niels Åge Nielsen: Nyt om Hemdrup træpind</i>	219
The Hemdrup stave again	221
<i>Peter Pentz: Vore gamle våbenhuse og deres tidlige brug</i>	223
Our old church porches and their former use	244
<i>Jesper Laursen: Fortidsminder i Århus skovene</i>	253
Prehistoric monuments in the Århus forests	262
<i>Niels Abrahamsen: Arkæomagnetiske forsøg med rekonstruerede teglovne</i>	265
Archaeomagnetic experiments on reconstructed kilns	277
<i>Tage E. Christiansen: Bygningen på søndre Jellinghøj. En berigtigelse</i>	279
A correction. The construction of the southern Jelling mound	283
<i>Jysk Arkæologisk Selskab</i>	285
<i>Dronning Margrethe II's Arkæologiske Fond</i>	287

KONG HARALDS »MISHANDLEDE« JELLINGSTEIN

Av Erling Johansen og Aslak Liestøl

Vår artikkel i Kuml 1977 om den store Jellingsteinen har fått Erik Moltke til å skrive et nytt innlegg i den gamle debatten om hvordan minnesmerket ble til. Han går her sterkt i rette med oss for enkelte av våre oppfatninger, men samtidig benytter han anledningen til polemikk i spørsmål som vi ikke har tatt opp. Det siste må vi la ligge, selv om det nok er ubehagelig at det blir nevnt på en slik måte at det kan se ut som om vi har uttalt oss om dem. Verre er det at han i referatet av vår artikkel tillegger oss meninger vi aldri har hevdet. Allerede i Moltkes tittel antydes det: »Kong Haralds mishandlede Jellingsten«. Vi skal ha hevdet at steinen er mishandlet av »to skødesløse, for ikke at sige mådelige stenhuggere« »mådelige håndværkere der fejler, svækker og klumser med stenen« »secunda håndværkere« »middelmådige stenhuggere«. (Kuml 1979 s. 205 ff).

Det finnes ingen dekning for å referere oss slik. Tvert om. I et hovedavsnitt, etter at vi har tegnet et bilde av råemnet for minnesmerket, forsøker vi å tenke oss inn i hvordan det har vært vurdert og utnyttet av kunstneren. Vi kaller ham virkelig det: »en kunstner med et ærefullt oppdrag«, enda så forsiktige vi ellers er med kvalifiserende uttrykk – rosende eller nedsettende. I oppfatningen av steinhoggerens kvaliteter og kvalifikasjoner er vi forsåvidt på linje med Moltke. Men så spør han i ett av sine mange retoriske spørsmål: »Kunne man tænke sig en Thorvaldsen, en Gerhard Henningsen, en Kaj Nielsen, eller en Mogens Bøggild begå sådanne fejl på deres råmateriale, som de to forskere tilskriver Jellingornamentisten?« Vi må svare ja, for hvilke feil er det Moltke sikter til? Jo, det er et par forklaringer vi har foreslått på noen spesielle fenomener. Det ene er ikke noen feil i det hele tatt, bare en skildring av hvordan en senere skade kan ha fått det forløp den fikk, nemlig tapet av en del av ornamentrammen på løvesiden. Det andre er heller ingen feil fra hoggerens side, bare et hendelig uhell som er reparert på en utmerket måte. Her gjelder det noe som alle som arbeider med stein, også billedhoggere, er redde for – skjulte svakheter i emnet. I dette tilfelle på toppen av Kristus-siden og nederst til høyre på skrift-siden. Begge steder ser det ut til at kanten har sprunget av, slik at steinhoggeren har måttet svinge rundt hjørnet for å fullføre ornamentet.

Dette var bare en smakebit fra det skjeve referatet som Moltke retter sin polemikk imot. Vi er ikke ukjente med denne debattform, gammel og velbrukt som den er, minst like gammel som runene.

Etter sin spesielle gjengivelse av innholdet i vår artikkel, »således var ordene«, begynner Moltke polemikken. Vi bebreides bl.a. slik: »At de ensidigt beskæftiger sig med stenen og dens tekniske problemer og lader dens tilblivelse ske under den ovenfor beskrevne planløshed var måske tilgiveligt, hvis ikke der tidligere var gjort rede for det arbejde, der altid er sket og altid vil ske, når især storværker skal udføres.« Denne planløshet finnes bare i Moltkes referat. I vår artikkel har vi tvert om i et eget avsnitt med to særskilte illustrasjoner med forklarende tekst, skildret hvordan kunstneren synes å ha vurdert sitt råemne. Vi har skildret hans grunnplan side for side: den hvelvede skrift-siden, den konkave løvesiden, Kristus-siden med sin spesielle hylle, og dessuten den lille D-siden. Vi så dette som et hovedpoeng, og en grunnleggende forutsetning for behandlingen var en analyse av steinen selv og dens tekniske muligheter. Blokkens struktur, form og overflate var bestemmende for hovedplanen og monumentets videre skjebne. Vår utilgivelige unnlattelsessynd blir nevnt på nytt: »fordi de snævert har begrænset sig til stenens struktur og det rent håndværksmessige arbejde og ikke som kontrol har kastet et blik på den historiske og kulturhistoriske baggrund, er de kommet for skade at fremkalde et skævt billede af, hvorledes et sådant kunstværk bliver til.« Det virker her som om Moltke tenker på sin egen framstilling av hendelsesforløpet, f.eks.: »Ville den konge – denne konge – entrere med middelmådige stenhuggere, han der i forvejen havde haft længere og kortere konferencer med rigets og kirkens lærdeste mænd og kunstnere om stenens indhold – billed- og skriftmæssigt – og udførelse? Ville de mænd, der fik betroet –« o.s.v., o.s.v. Allerede i vignetten til artikkelen, hvor han siterer seg selv, legger han fram en lignende oppfatning og han spør med henvisning dit om dette da er »helt forkert«. Til det er å svare at det nok er en interessant hypotese, men noen kjennsgjerning, som Moltkes ordvalg kunne tyde på, det er det ikke.

Her åpenbarer det seg store forskjeller i Moltkes og vår grunnholdning til metode. Vi mener at en grundig undersøkelse av et samtidig første-hånds originaldokument er viktig i seg selv, uten at det skjeles til de oppfatninger senere generasjoner og deres kronikører hadde gjort seg av forholdene. På deres vitnemål vet vi at det kan bygges mange forskjellige oppfatninger av Harald Gormssønn. Olaf Olsens framstilling i Skalk nr. 4 1980, gir f.eks. et noe annet bilde av kongen enn Moltkes panegyriske skildring.

Etter disse mer generelle og prinsipielle betraktninger vil vi trekke fram et par enkeltmomenter som Moltke legger stor vekt på. Først mineralogi: »Da ingen af dem er fagmænd på det mineralogiske område, har de

tydet forskjellige foreteelser på stenen forkert.« Dette gjelder bl.a. vårt forsøk på forklaring av de store skader i toppen av steinen. Moltkes forklaring er at steinen er »rådden heroppe«, og videre »denne råddenskap tør med stor sandsynlighet siges at have utviklet sig etter stenens færdiggjørelse«. Han henviser i den sammenheng til Glavendrupsteinen, som også skal ha en »rådden plet«. Moltke sier selv at han bruker et »meget umineralogisk uttrykk«, og vi var svært i tvil om hva det egentlig dekket. Særlig da det tydelig skulle dreie seg om resultatene av en mineralogisk prosess som ikke hadde vært virksom før vikingtiden. Vi besøkte derfor Glavendrup og studerte forholdene der. Det råtne partiet skulle være »meget mere forvitret end omgivelsene«. Vi kunne ikke se spor etter noen spesiell forvitring, iallefall ikke så sterk at den kunne ha fjernet runer i den grad Moltke forutsetter. Ved undersøkelsen på stedet kunne vi ikke annet enn å gi Wimmer rett i at runeristeren ikke har brukt dette partiet på grunn av gamle sprekker og en skålgrop, som til overmål ikke viser noen særlig forvitring.

Vi går tilbake til Jellingsteinen og ser på side B, løvesiden. Her foreslo vi som en mulig forklaring på avspaltningen langs venstre kant, at bruddet har fulgt en av de linjene som steinhoggeren har hogd. Dette blir blankt avvist av Moltke: »Det turde nemlig være usandsynlig, at stenhuggerens under ½ cm dybe ornamentfurer skulle have bidraget til denne betydelige afslagning.« Det falt oss ikke inn å utdype dette alminnelige prinsipp nærmere. Enhver som har noe kjennskap til praktisk arbeid vet om dette, utnytter det eller er på vakt for virkningene. Tenk bare på steinhoggerens »brenning« – en i lekmannens øyne ubetydelig meiselstrek –, glassmesterens diamantriss eller tilsvarende hos mureren, flisleggeren, metallarbeideren o.s.v.

Moltkes betraktninger omkring ulemper ved bruk av meisel faller vel i samme kategori: »Spidshammeren har den fordel frem for de mejsler, der anvendtes i vikingetiden, at man hele tiden kunne følge, hvad man huggede; hånden, der holdt mejslen skjulte derimod som regel huggestedet.« I tilknytning til dette sier han også: »Til spørsmålet om, hvorvidt runeristeren har brukt mejsel og ornamentisten (mejsel og) pikhammer (2) kan jeg kun uttale, at der intet er på Jellingsteinen, som forhindrer antagelsen, at alt er utført med pikhammer.« (Forfatteren henviser med (2) til en artikkel i Hikuin 6 1980, som ikke gir vesentlige nye bidrag til diskusjonen). Ved en ny undersøkelse av Jellingsteinen fant vi virkelig direkte spor i runene etter meisel (se fig. 1 og billedtekst). Samtidig så vi på den nederste linjen på C- og D-sidene som vi oppfattet som en nedre begrensingslinje for et ubrukt skrivefelt. Om den har Moltke en annen mening: »Mon ikke denne linje er en 'vagelinje', stenhuggerens anvisning på, i hvilken stilling stenen skal stå, og hvor dybt den skal i jorden?« Dette skulle være gjort med spesiell tanke på »Kristusfiguren – for det er den,

der skal stå i lodret stilling.« Denne, i egentlig mening enestående forklaring hadde vi fra første stund funnet lite overbevisende. Vår skepsis ble ikke mindre da det så viste seg at Kristusfiguren etter denne anvisning og sett rett forfra, ville komme til å stå 10-12 grader ut av lodd, d.v.s. mer enn dobbelt så meget som det skjeve tårn i Pisa.

Etter at dette var skrevet, var vi, i forbindelse med et radioprogram, igjen i Jelling, denne gangen sammen med en kjent norsk monumenthogger, Håkon Helgesen, som vi også henviste til i vår artikkel. Vi snakket da

Fig. 1 Makrofoto av midtpartiet av annen rune (a) i *haraltr*. Steinen er våt av regn, og ujevnheter kommer tydelig til syne i speilbildet av himmelen i vannfilmen. Nedenfor kvisten i høyre side sees parallelle små avsatter, (markert ved piler) som vanskelig kan være annet enn spor etter meiseleggen. (Foto Aslak Liestøl).

Macrophotograph of central portion of second rune (a) in *haraltr*. The stone is wet with rain, and the unevennesses can be clearly seen in the reflections of the sky in the film of water. On the right-hand side below the top-ridge small parallel steps (marked by arrows) can be seen. They can hardly be other than traces left by the chisel blade. (photo Aslak Liestøl).

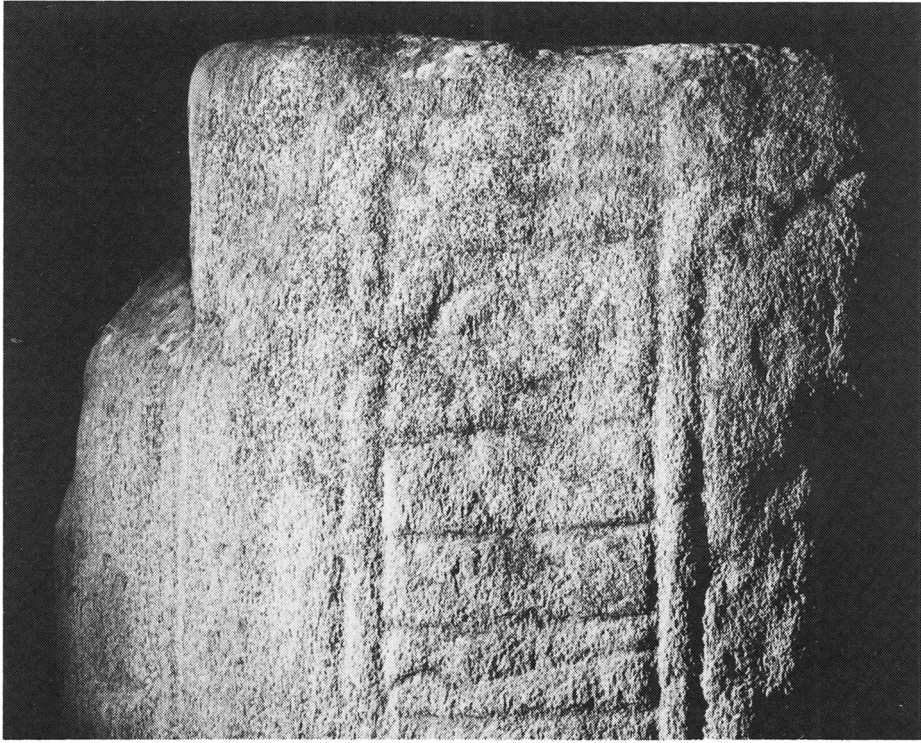

Fig. 2: Toppen av Gorms stein i Jelling, med ormehodet oppe til høyre. (Foto Aslak Liestøl).
Top of Gorm's stone at Jelling, showing the snake's head at upper right. (Photo Aslak Liestøl).

atskillig om bl.a. arbeidsteknikk, verktøy og verktøybruk. Helgesen var enig i de synsmåtene vi hadde gitt uttrykk for. Han var meget imponert over monumentet og kvaliteten i sin fagfelles arbeid. Han mente at planen for ornamentet var blitt tegnet direkte på steinen av kunstneren som grunnlag for opprissing og hogging. Helgesen var selv vant til å være den utførende håndverker for en kunstner, og slik kan naturligvis situasjonen ha vært også den gangen. Etter at han nå hadde sett selve monumentet, trodde han arbeidet ville ha tatt bortimot ett år. På spørsmål om hvilke verktøy han mente var blitt brukt på steinen, sa han at runene og deler av ornamentet umulig kunne være hogd med annet enn meisel og hammer. Bakgrunnsflatene og noe av selve ornamentet kunne vel være laget med pigghakke, men i tilfelle ville det være naturligere for en steinhogger å bruke pigg og hammer – »det ville jeg ha gjort« – fordi det gir sikrere hogging. For en som senere ser på steinen kan det imidlertid være umulig å avgjøre hvilket verktøy som har vært brukt, pigghakke eller pigg og hammer. Dette gjelder for eksempel for runer og linjer på Gorms stein, som han mente utvilsomt var hogd med pigg eller pigghakke, ikke med

meisel. Den eller de som arbeidet med Haralds stein, måtte derimot, etter hans mening, ha hatt et rikere utvalg av verktøy. Her vil vi legge til at det å tro noe annet, i grunnen er et utslag av den vanlige ambivalente innstillingen til fortidens håndverkere, en undervurdering av verktøyet og fagtradisjonen og en tilsvarende overvurdering av evnene – »hvordan kunne de den gangen og med det verktøyet de hadde lage noe så fint?« er et spørsmål arkeologer ofte hører. Det er urimelig å tro at en steinhogger ikke skulle ha like hensiktsmessige utvalg i redskaper som andre håndverkere på den tiden, snekkeren, treskjærerens, gullsmeden og ikke minst grovsmeden. Den siste måtte han enten læres opp av eller i det minste oppsøke for å få laget og hvasset sitt verktøy. Helgesen gjorde også praktiske forsøk i en liknende bergart. Han hogg noen linjer med meisel og noen med pigg og pigghakke. Det viste seg da at bare meiselinjene hadde de samme sporene som vi konstaterte i runelinjene (se fig. 1).

Vi vil nå gjerne komme tilbake til Knud Krogh's forslag om at den utløsende årsak til de store skadene i og ved hjørnet mellom A og B-sidene på Haralds stein kunne skyldes en av kirkebrannene. Etter å ha sett nærmere på hva som skjer når en brenner bål inntil større steiner, er vi blitt overbevist om at dette er den rette forklaringen. Både de tynne avflakingene og de større hjørnestykkene som er spaltet av, er typiske brannskader. Den rødfargingens av overflateskiktet som følger med og som vi ser på Gorms stein, kan være vanskelig å konstatere på Haralds stein da den er så rød i seg selv. Kanskje man ville kunne se den dersom den tette grønne algeveksten som nå dekker steinen, ble fjernet.

Til slutt vil vi hekte på en liten kuriositet vi har lagt merke til, nemlig at spiralene på høyre side av rammen på Gorms stein må oppfattes som øynene i et slangehode. Den karakteristiske nebbformede snuten er helt tydelig (fig. 2). Dessuten er det spor etter en forbindelsesstrek eller streker mellom øynene, på liknende måte som på den slangen som snor seg om løven på Haralds stein.

*

Efter at ovenstående ord ble skrevet, gikk Aslak Liestøl bort for godt bare 62 år gammel. Ingen fremmed var mer glad i Danmark, ingen mer glad i dansk lynne og dansk historie. Og gladest var han når reisen gikk til Jelling for enda en gang å leve livet i lyset fra den store Jellingstenen. Den lokket og egget ham, den utfordret hans ånd og praktiske kunnen. Og her mer enn noe annet sted viste han hvem han var – en sannndru forsker, en vennsæl venn. Ja sannelig – hvis man noensinne skulle våge å låne noe av ordene på Jellingstenen, måtte det bli om ham. – Den Aslak som vant seg hele sin forskning og alle sine kameraters hjerte. En bedre minnerune kan ingen få.

E.J.

SUMMARY

King Harald's "Mishandled" Jelling Stone

In this article the authors reply to Erik Moltke's criticism (Kuml 1979) of their views on the artistic disposition of the surface, the cutting technique used and damage to the Greater Jelling Stone (Kuml 1977).

After a re-examination of the stone, the cleavage along the left edge of side B – the lion side – is considered to have followed a cut line and occurred during work on the stone. The major damage at the corner between side A and B – both the desquamation and the more radical damage – is thought to be the effect of fire, presumably in connection with one of the church fires, as also suggested by Knud Krogh. Unlike Moltke, we have observed traces of a chisel used in rune-cutting (fig. 1).

With respect to the composition, the lower line on sides C and D is regarded as an unused writing field. If Moltke's view that it served as a level during the erection of the stone were accepted, the Christ viewed frontally would be 10-12° out of true.

Finally the new observation has been made on Gorm's stone, the Lesser Jelling Stone, that the spiral on the right side must be seen as the eyes of a serpent's head which also has a characteristic beak-like snout.

A monumental mason who participated in the examination of the stone had the following comments to make.

He supposed that the work of cutting must have taken about one year. Before being cut, the ornament and runes were drawn directly on the stone as a basis for marking out and cutting. The runes and parts of the ornament seemed to him to have been made with a hammer and chisel, while other parts of the ornament and the background could have been made with a pick hammer or pick and hammer. Runes and lines on Gorm's stone he was sure had been made with pick or pick hammer, while a greater selection of tools had been used on Harald's stone.

Experiments making lines in granite with chisel and pick respectively revealed that only the chisel left marks as in fig. 1.

Erling Johansen og Aslak Liestøl
Universitetets Oldsaksamling, Oslo

Oversættelse: Peter Crabb

